

ІЗ НАУКОВИХ КАБІНЕТІВ – У ПРАКТИКУ РЕФОРМ

*(до 50-річчя заснування української наукової школи
фінансово-монетарного регулювання)*

Витоки української наукової школи фінансово-монетарного регулювання сягають другої половини 1960-х років, коли за рішенням Президії АН УРСР в Інституті економіки АН УРСР було утворено відділ фінансів і кредиту, який з 14.06.1967 р. очолив начальник відділу фінансування металургійної та хімічної промисловості Мініфіну УРСР А.І.Даниленко. З того часу і до моменту ліквідації Інституту економіки НАН України (2003 р.) відділ залишався єдиним в Україні науковим осередком комплексних досліджень проблем фінансово-кредитного регулювання економіки.

У період "косигінської" господарської реформи (1965 р.), питання про роль прибутку в плановій економіці, рентабельності у діяльності підприємств стали ключовими у подальшому реформуванні економіки СРСР. На базі новоутвореного відділу фінансів і кредиту було розгорнуто комплексні дослідження проблем ефективності впливу фінансово-кредитних важелів на виробництво, розподілу і перерозподілу прибутку підприємств у фінансовому забезпеченні економічного розвитку та розширення доступу суб'єктів господарювання до джерел фінансування. Зокрема, зусилля науковців були зосереджені на таких пріоритетних напрямках наукових досліджень, як: взаємовідносини підприємств з бюджетом по платежах з прибутку (А.І.Даниленко); удосконалення структури джерел фінансування централізованих капітальних вкладень та форм розрахунків (Н.П.Герасименко); безготівкові розрахунки та підвищення їх ефективності (Л.М.Ніколаєва); удосконалення кредитування основних фондів (І.В.Шемшученко); утворення єдиного фонду стимулювання (С.Ф.Обозний); впливу бюджетних коштів на економічний розвиток (В.М.Гноєвий).

Дослідження, проведені в той період науковцями відділу фінансів і кредиту, дозволили вирішити низку актуальних науково-прикладних проблем, зокрема розроблення наукових основ формування, розподілу і використання прибутку в промисловості¹, обґрунтування розміру фіксованих платежів із загальної суми прибутку; уточнення функцій плати за фонди та їх розміру, що забезпечує стимулюючий вплив на поліпшення використання основних фондів та оборотних коштів; визначення місця вільного залишку прибутку в системі платежів у бюджет; недоліки багатоканальності систем преміювання; шляхи підвищення ролі фінансово-кредитних важелів у технічному вдосконаленні та ефективному використанні основних фондів; поліпшення структури джерел фінансування капітальних вкладень та ін.

У період формування наукової школи налагоджувалися тісні зв'язки і співпраця з відомими дослідниками, такими як Д.А.Аллахвердян, А.Є.Городецький, В.Г.Стародубровський з Інституту економіки АН СРСР, В.П.Дяченко, С.А.Сітарян, В.К.Сенчагов, Г.В.Базарова, Р.Д.Винокур з Науково-дослідного фінансового інституту Мініфіну СРСР та П.І.Верба з кафедри фінансів і кредиту Харківського державного університету, у рамках яких, зокрема, досліджувались проблеми удосконалення розподілу прибутку та бюджетної підтримки підприємств.

Виконані дослідження (з урахуванням та у координації з провідними науковими центрами СРСР у сфері фінансів і кредиту) дозволили обґрунтувати нові положення, правильність яких підтвердила практика господарювання, насамперед у частині створення єдиного фонду матеріального заохочення, необхідності запровадження диференційованого підходу до розподілу планового і надпланового прибутку, введення в систему платежів гарантованої частки прибутку замість відрахувань вільного залишку від суми фактично отриманого прибутку, залучення позик банку до планових витрат з технічного переоснащення виробництва та ін.

¹ Див.: Формирование, распределение и использование прибыли в социалистической промышленности. Київ: "Наук. думка", 1974 та ін.

У середині 1970-х одним із ключових напрямів досліджень стало вивчення шляхів удосконалення фінансово-кредитних відносин у зв'язку з розвитком госпрозрахункових відносин у галузевих комплексах і початком експерименту щодо застосування в промисловості пайового методу розподілу прибутку².

Проведені дослідження дозволили обґрунтувати необхідність подальшого вдосконалення структури джерел фінансування капітальних вкладень (особливо на рівні основної госпрозрахункової ланки) за рахунок розмежування інвестиційних функцій ланок, а також розвитку принципів господарського розрахунку в галузях. Було також доведено неефективність діючої системи платежів з прибутку і необхідність посилення її стимулюючої ролі за рахунок збільшення частки гарантованих платежів. Уперше було озвучено та обґрунтовано ідею про запровадження диференційованого підходу при формуванні взаємовідносин виробничих об'єднань (підприємств), промислових об'єднань, міністерств і бюджету з урахуванням їх галузевої специфіки. Ця ідея була розвинена у подальших дослідженнях, де фінансово-кредитні проблеми досліджувались у тісному зв'язку з питаннями вдосконалення механізму господарювання як у цілому, так і його елементів, зокрема ціноутворення³. Обґрунтовано напрями вдосконалення короткострокового кредитування галузей народного господарства на основі складання кредитних договорів, поліпшення кредитного планування і розвитку господарського розрахунку та матеріального заохочення в установах Держбанку⁴.

На той час представники наукової школи брали активну участь у науково-методичному супроводі рішень Держплану та Мінфіну УРСР у питаннях удосконалення розрахунків підприємств з державним бюджетом, формування розподілу і використання прибутку в промисловості, удосконалення фінансово-кредитних відносин в промисловості.

Упродовж першої половини 1980-х фундатор наукової школи та її лідер А.І.Даниленко спрямовує зусилля на розроблення наукових основ фінансового стимулювання ефективності промислового виробництва, результати яких захищені у його докторській дисертації "Фінансові методи стимулювання ефективності промислового виробництва (на прикладі промисловості УРСР) за спеціальністю "Фінанси, грошовий обіг та кредит" (1986 р., ДСК).

Враховуючи зміни, які відбулися на пострадянському просторі, зокрема в економіці незалежної України у першій половині 1990-х, представники наукової школи зосередилися не лише на фундаментальних наукових розробках, що проводились в Інституті економіки НАН України, а й на забезпеченні інтеграції результатів наукових досліджень з практикою економічних реформ в Україні. Власне саме це і визначило вектор змін дослідницької стратегії відділу фінансово-кредитного регулювання, до кола досліджуваних питань якого увійшли:

- розроблення теорії, методології і прикладних аспектів грошово-кредитної політики України, дослідження динаміки формування обсягу і структури грошової маси, впливу її агрегатів на основні макроекономічні параметри розвитку;
- розроблення концепції бюджетної політики України, що відображає органічне поєднання соціально орієнтованої та структуроформуючої інвестиційної політики у пріоритетних галузях економіки;
- обґрунтування оптимізації структури бюджетних надходжень і бюджетних витрат з урахуванням особливостей податкової системи та напрямів бюджетного фінансування;
- визначення оптимального податкового навантаження в конкретних економічних умовах, обґрунтування пріоритетів розвитку податкової системи, розроблення концепції ефективного оподаткування;
- розроблення системи та методів інвестиційно спрямованої грошово-кредитної політики.

² Див.: Фінансово-кредитные проблемы социалистической промышленности. Київ: "Наук. думка", 1977.

³ Див.: Фінансово-кредитные рычаги эффективности производства. Київ: "Наук. думка", 1981.

⁴ Ольшевская Л. А. Совершенствование кредитования промышленного производства. Київ: "Наук. думка", 1976.

Важливо, що наукові напрацювання – не в останню чергу завдяки тому, що А.І.Даниленко перебував на посадах заступника міністра економіки України (1993–1997 рр.) та заступника міністра промислової політики – голови Державного інвестиційно-клірингового комітету України (1997–2000 рр.) і за сумісництвом очолював відділ фінансово-кредитного регулювання Інституту економіки – були трансформовані у низку важливих рішень при реалізації реформ у бюджетній та грошово-кредитній сферах. Зокрема, за активної участі А.І.Даниленка було розроблено структуру податкової служби (1992 р.), податковий та інвестиційний механізм спеціальних (вільних) економічних зон в Україні (1995 р.); здійснено реформування механізму амортизаційних відрахувань підприємств України (1995 р.).

А.І.Даниленком обгрунтована необхідність застосування (як необхідної умови відновлення індексації основних фондів, призупиненої урядом) понижуючих коефіцієнтів до діючих у 1994 р. норм амортизації – від 0,25 (у момент поновлення індексації основних фондів) і до 1,0 (по закінченні перехідного періоду). Це створило основу для ухвалення Постанови Кабінету Міністрів України № 34 від 17.01.1995 р. "Про проведення індексації основних фондів та визначення відрахувань на їх повне відновлення у 1995 році". Період використання запропонованого механізму понижуючих коефіцієнтів розтягнувся з одного до трьох років (по 1997 р. включно). Це суттєво підвищило вартість підприємств, які підлягали приватизації, та зумовило збільшення доходів бюджету після завершення сертифікатної приватизації та переходу до продажу об'єктів на конкурсній основі; а також формування у повному обсязі амортизаційних відрахувань на підприємствах для забезпечення інвестиційно-інноваційної діяльності.

А.І.Даниленко у складі робочої групи працював над розробленням нормативних актів із питань проведення в Україні грошової реформи (цю роботу в 1996 р. відзначено Почесною грамотою НБУ). За його активної участі було розроблено Концепцію реформи системи оподаткування фізичних осіб (на основі єдиної ставки 10%, 2004 р.), здійснено упорядкування податкових пільг у напрямі їх використання для стимулювання інвестиційно-інноваційної діяльності (2003–2005 рр.) та підготовку Основних напрямів бюджетної політики на 2005 рік. Як член Ради НБУ А.І.Даниленко залучався до формування основних засад грошово-кредитної політики України на 2005–2009 рр.

У 2003–2005 рр., після ліквідації Інституту економіки НАН України, наукова школа фінансово-монетарного регулювання уникнула суттєвих кадрових втрат і зберегла свій потенціал, розвиток якого з жовтня 2005 р. було продовжено в утвореному Інституті економіки та прогнозування НАН України (відділ фінансово-монетарного регулювання).

Основною метою створення відділу фінансово-монетарного регулювання було усунення прогалин у вітчизняній економічній науці, що склалися через домінування у 1992–2006 рр. теоретичних досліджень у сфері бюджетної політики, публічних фінансів та фіскального регулювання, котрі здебільшого проводились профільними кафедрами ВНЗ. Фактично важливі на той час для економічного розвитку країни проблеми корпоративних фінансів, грошово-кредитних відносин, фінансового посередництва і фінансових ринків залишалися поза увагою дослідницьких осередків, не в останню чергу – через брак наукових кадрів.

Упродовж 2006–2009 рр. колектив відділу зосередився на комплексних дослідженнях проблем у сфері державної фінансової політики, грошово-кредитного регулювання економіки, фондового ринку та корпоративних фінансів. Результатом стала підготовка тритомної монографії "Фінансово-монетарні важелі економічного розвитку" (за ред. А.І.Даниленка) – фундаментального доробку щодо осмислення проблем фінансово-кредитної сфери економіки України. У 2009 р. колективу авторів монографії "Фінансово-монетарні важелі економічного розвитку" було присуджено премію НАН України ім. М.І.Туган-Барановського.

У цей період дослідники відділу фінансово-монетарного регулювання, в координації з провідними експертами і науковцями підготували низку науково-прикладних праць з актуальних проблем фінансового і грошово-кредитного регулювання економіки України⁵.

⁵ Див.: Інфляція та фінансові механізми її регулювання / НАН України; Ін-т екон. та прогноз. НАН України. Київ, 2007. 400 с.; Фіскально-бюджетна та грошово-кредитна політика в Україні: проблеми та шляхи посилення взаємодії / НАН України; Ін-т екон. та прогноз. НАН України. Київ, 2010. 456 с.

За роки існування відділу фінансово-монетарного регулювання (жовтень 2005 р. – березень 2010 р.) напрями досліджень зазнавали певних змін, уточнювалися відповідно до нових тенденцій і викликів у сферах фінансового посередництва, корпоративних та публічних фінансів. Зокрема, після реорганізації наукових підрозділів Інституту економіки та прогнозування ідеї наукової школи фінансово-монетарного регулювання продовжили розвивати учні та послідовники А.І.Даниленка – Н.М.Шелудько (очолила відділ грошово-кредитних відносин з квітня 2010 р.) та В.В.Зимовець (очолив відділ фінансів реального сектора з січня 2011 р.).

Тісна інтеграція наукових досліджень з практикою економічних реформ в Україні, зокрема, трансформація наукових результатів у затребувані практичні розробки, дозволили реалізувати накопичений потенціал наукової школи фінансово-монетарного регулювання у широкому спектрі прикладних НДР та аналітичних розробок, які виконувались для міністерств та відомств економічного блоку Уряду України, Національного банку України.

За роботу "Реалізація стратегії інноваційного розвитку на основі новітніх алгоритмів управління" у складі творчого колективу А.І.Даниленку у 2013 р. було присуджено Державну премію України в галузі науки і техніки.

Представники наукової школи активно долучаються до роботи міжвідомчих комісій і робочих груп з удосконалення законодавства та вирішення нагальних економічних проблем. Емпіричний матеріал, накопичений у рамках взаємодії з урядовими структурами і регуляторами фінансового ринку, забезпечує розвиток наукових напрямів та наукового потенціалу школи фінансово-монетарного регулювання.

Науковці відділів фінансів реального сектора та грошово-кредитних відносин проводять активну науково-організаційну, педагогічну та громадську діяльність, мають тісні творчі зв'язки з профільними вищими навчальними закладами України, долучаючись до викладання економічних дисциплін та проведення спільних наукових заходів, займають активну публічну позицію з нагальних проблем розвитку фінансового сектора України у фахових та суспільних дискусіях, публікаціях та виступах в загальнонаціональних ЗМІ, обговореннях нагальних проблем з бізнес-середовищем (Клуб банкірів, АУФТ, Ліга страхових організацій, Агентство з рефінансування житлових кредитів, НАБУ та ін.) за участі провідних західних експертів.

На сьогодні плеяда науковців, які розпочали свою наукову діяльність під керівництвом А.І.Даниленка та його учнів, налічує понад 25 кандидатів та 3 доктори наук.

Перспективні напрями наукової діяльності відділів фінансів реального сектора та грошово-кредитних відносин пов'язані з:

- дослідженням впливу макрофінансових та інституційних чинників на фінанси підприємств корпоративного сектора; ролі держави у фінансовому забезпеченні потенційних точок зростання у промисловості: фінансові інструменти та інститути розвитку;
- адаптацією теорії корпоративних фінансів до особливостей фінансової системи України, фінансових ризиків у корпоративному секторі економіки;
- вивченням проблем розвитку фінансових відносин підприємств корпоративного сектора з державою, банками та фондовим ринком; низької інвестиційної активності підприємств та недостатності її фінансування;
- дослідженням впливу фінансових інновацій на економічний розвиток, розвитком криптовалюти та віртуальних грошей, їх ролі і загроз для платіжної функції класичної банківської системи; інституційними аспектами регулювання фінансового посередництва.

*Шелудько Н.М., д-р екон. наук
завідувач відділу грошово-кредитних відносин
Інституту економіки та прогнозування НАН України*